

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗ «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΑΥΣΤΗΡΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ» ΤΟΥ Ε. HUSSERL*

Αυτή ή έδω και χρόνια τώρα τόσο δυσέυρετη πραγματεία δημοσιεύτηκε πριν από μισό αιώνα, τὸ 1911 στὸν πρῶτο τόμο τοῦ περιοδικοῦ «Logos». Ἡ ἐντύπωση ὑπῆρξε τεράστια: λύτρωση ἀπὸ μιὰ μακρόχρονη ἀμηχανία τῆς Φιλοσοφίας. Στὸ μεταξὺ τὸ κείμενο εἶχε πιά γίνει δυσέυρετο, ὅμως ἡ ἀνάμνηση ἀπὸ τὸ συγκλονισμὸ ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει. Ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ἐντύπωσης, ποῦ ὀφείλεται ὁ συγκλονισμὸς;

Ἡ πραγματεία περιέχει τὶς κατευθυντηριακὲς ἀρχές γιὰ μιὰ νέα θεμελίωση τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας. Οἱ ἀρχές αὐτὲς παρέμειναν ρυθμιστικὲς γιὰ ὀλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Husserl. Ὅσο κι ἂν στὸ τέλος τῆς ζωῆς του ὁ Husserl, ἀπογοητευμένος, ἄφησε στὴ μέση τὴν προσπάθεια, ἐν τούτοις τοὺς πῶς σημαντικὸς τοῦ στόχους τοὺς ἔφερε μὲ τέτοιο ἐπιβλητικὸ τρόπο σὲ πέρας, ὥστε νὰ θέσουν τὴ σφραγίδα τους σὲ κάθε γνήσια φιλοσοφικὴ προσπάθεια: καὶ θὰ τὴν θέτουν πάντοτε.

Ποιὸ ἦταν τὸ συγκλονιστικὸ ἐπαναστατικὸ ἐκεῖνο πράγμα, ποῦ εἶχε κάνει τόσο τεράστια ἐντύπωση στοὺς σύγχρονους του; Μετὰ τὴν ἐξάντληση τῆς μεγάλης γερμανικῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας τὸ πεδίο κυριαρχήθηκε ἀπὸ ἓνα κύμα ἐν μέρει ἀφελῶν θετικιστικῶν, ἐν μέρει ψυχολογικῶν, ἐν μέρει κοσμοθεωριακῶν δημοσιευμάτων. Ἄν καὶ σχεδὸν σὲ κανένα ἐπιμέρους πρόβλημα δὲν ὑπῆρχε σύμπτωση ἀπόψεων, ὅλο τὸ συνονθύλευμα ἐκεῖνο τῶν δημοσιευμάτων ἔφερε τὸ τιμημένο ὄνομα Φιλοσοφία. Σήμερα ἡ κατάσταση εἶναι ἴσως ἀκόμη χειρότερη. Ποιὸς εἶναι πιά τώρα σὲ θέση, μπροστὰ στὴν πλημμύρα τῶν ἐντύπων ποῦ δημοσιεύονται κάθε βδομάδα, νὰ πεῖ τί εἶναι Φιλοσοφία; Ποιὸς μπορεῖ πιά νὰ βοηθήσει τοὺς σπουδαστὲς νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν ἀμηχανία τους; Φαίνεται πὼς πραγματικὰ εἶναι ἔτσι, ὅπως βεβαίωσε ὁ Kant, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διδάξει κανεὶς Φιλοσοφία, — ἀλλὰ μόνο τὸ φιλοσοφεῖν (das Philosophieren). Τὸ φιλοσοφεῖν ὅμως ἐξαρτᾶται πάλι ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ποῦ ἐπικρατεῖ σχετικὰ μὲ τὴν ἰδιαίτερη φύση τῆς Φιλοσοφίας.

Τὸ παράτολμο ἐρώτημα τοῦ Husserl εἶναι τὸ ἐξῆς: γιὰ ποιὸν ἄραγε λόγο δὲν θὰ ἦταν δυνατό νὰ φτιάξει κανεὶς ἀπὸ τὴ φιλοσοφία μιὰ τόσο ἀκριβολογικὴ (exakt) ἐπιστήμη ὅπως εἶναι π.χ. ἡ Φυσικὴ: μιὰ περιοχὴ τῆς γνώσης

* Στὸν Gerhard Husserl γιὰ τὰ 70 του χρόνια.

(Wissensbereich) πού νά περιέχει ἀρχές (Grundsätze) πού θά εἶναι ὑποχρεωτικές γιά ὅλους· μιὰ περιοχὴ μέσα στήν ὁποία δέν θά ὑπάρχει θέση γιά διαφορετικές γνώμες, προσωπικές πεποιθήσεις, διατυπώσεις αὐθαίρετων ἐρωτημάτων ἀλλά πού θά προσφέρει ἓνα καθολικό ἔδαφος γιά κάθε ἐπιστημονική συζήτηση, μέ προφάνειες (Evidenzen) πού θά εἶναι γιά ὅλους ὑποχρεωτικές. Τήν ἀνεύρεση αὐτῆς τῆς «αὐστηρῆς ἐπιστήμης» καί τήν, τουλάχιστον σέ γενικές γραμμές, περιγραφή της τήν ἔκανε ἔργο τῆς ζωῆς του.

Ἡ πρώτη κατάστρωση συντελέστηκε μέσα στήν πραγματεία αὐτή. Δέν χωράει ἀμφιβολία ὅτι μπροστά του ἔχει τὸ παράδειγμα τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἶχαν καί αὐτὲς περάσει ἓνα στάδιο σύγχυσης ὡς τὴν ὥρα πού ὁ Galilei, ὁ Descartes καί ὁ Leibnitz μέ τὴ βοήθεια μιᾶς ὀλόκληρης γενιᾶς ἀπὸ μεγάλους ἐρευνητὲς βρῆκαν τὴν ἐννοιολογικὴ βάση πού ἐπέτρεψε νά προσδιοριστεῖ πῶς καί ὡς τί θά πρέπει νά νοηθεῖ ἡ φύση καί ποιά ἀντικείμενα μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν φαινομένων (Erscheinungen) θά πρέπει νά ἐξαρθοῦν ὡς σημαντικὰ γιά τὴν ἐπιστήμη. Ἡ φύση ἔγινε ἀντικείμενο (Thema) τῆς ἐπιστήμης ὡς μετρήσιμη συνάρτηση μετρητῶν στοιχείων. Καί ἔτσι ἔγινε προσιτὴ στοὺς αὐστηροὺς μαθηματικοὺς χειρισμούς.

Ἄλλὰ ἡ Φιλοσοφία; Ὁ Husserl δέν πρόσεξε πῶς ἡ Φιλοσοφία δέν βρισκόταν σέ τόσο ἀπελπιστικὴ θέση ὅσο ἔδειχνε ἐκ πρώτης ὄψεως, καί πού σίγουρα ἔφερνε σάστισμα. Ἀγνόησε τὸ πελώριο κατόρθωμα πού εἶχε ἐπιτελέσει ἡ Φιλοσοφία στὴ θεμελίωση τῶν ἐπιστημῶν καί στὸ ξεκαθάρισμα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καθόλου. Τὸν εἶχαν μαγέψει οἱ ἐπιτυχίες τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀκόμη καί στήν ὀργάνωση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ γοητεία αὐτὴ εἶχε σημαντικὰ ἐπακόλουθα — ὄχι πάντοτε θετικὰ — γιά τὸ ὅλο ἔργο του. Ὅμως αὐτὸ δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ· σημασία γιά μᾶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχει ποιοὶ ἦταν οἱ στόχοι του καί πῶς καταπιάστηκε μέ τὴ δουλειά του.

1. α) Ἡ θεμελίωση (Begründung) τῆς Φιλοσοφίας καί ἡ κατὰ τὴν πιὸ ἀπόλυτα αὐστηρὴ ἐννοια διεξαγωγή της δέν μπορεῖ μέ κανένα τρόπο νά παραλάβει τὸ σχῆμα τῆς «αὐστηρῆς» θεμελίωσης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Δέν εἶναι φυσικὴ ἐπιστήμη — οὔτε καί στήν περίπτωση ἀκόμη πού ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου θά θεωρηθεῖ ὅτι ἀνήκει κι αὐτὴ στὴ φύση. Ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση (ὁ Husserl στήν ἀρχὴ μιλάει γιά ψυχὴ καί συνείδηση μέ τὴν ἴδια ἐννοια) παρουσιάζονται μόνο ὡς ψυχοφυσικὲς ἐνότητες, δεμένες μέ τὸ σῶμα. Κανενὸς ὅμως πράγματος ἢ παράστασης (Vorstellung) δέν ἀνήκει στὴ φυσικὴ παρουσία τοῦ πράγματος αὐτοῦ, καμμιά ἰδέα (Gedanke), καμμιά ἐπιθυμία ἢ συναίσθημα δέν εἶναι κομμάτι τῆς φυσικῆς πραγματικότητας· δέν ἀποτελοῦν συστατικὰ της στοιχεῖα. Τὸ πυθαγόρειο θεώρημα δέν χάνεται μόνις ἓνα τρίγωνο καταστραφεῖ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὰ ψυχικὰ φαινόμενα (Phänomene) χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀτομικότη-

τα, πράγμα που δέν συμβαίνει με τὰ φυσικά φαινόμενα (Naturerscheinungen). Τὸ ψυχικὸ στοιχεῖο (das Psychische) δέν εἶναι, ὅπως τὰ φυσικά ἀντικείμενα, ταυτόσημο γιὰ τὸν κάθε παρατηρητή, ἕνας ταυτόσημος φορέας σὲ ὅλες τὶς μεταβολές στὸ χρόνο καὶ στὸ χῶρο, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε ἀτομικὰ διάφορο καὶ μάλιστα διάφορο ἀναφορικὰ καὶ μετὰ τὸ ἴδιο ὑποκείμενο (Individuum), ἀνάλογα μετὰ τὴν κατάστασή του. Τὸ ψυχικὸ στοιχεῖο δέν ἔχει ἕνα σταθερὸ εἶναι, ἕνα εἶναι πού νὰ τὸ χαρακτηρίζει ἢ ταυτότητα καὶ πού ὡς τέτοιο θὰ μπορούσε νὰ προσδιοριστεῖ ἀντικειμενικά, μετὰ τὴν ἔννοια πού ἔχει ὁ ὄρος αὐτὸς στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες.

β) Ἀκόμη σημαντικότερο εἶναι ὁμοίως τὸ ἀκόλουθο. Ἡ Φιλοσοφία σὲ καμμιά περίπτωση δέν 'κανονίζεται' ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου (realer Weltzusammenhang). Δέν ἀνήκει στὶς ἐπιστῆμες ἐκεῖνες πού τοὺς ἀντιστοιχεῖ ἕνα τμῆμα ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα τῶν φαινομένων (Erscheinungen). Ἡ Φιλοσοφία ἐρευνᾷ τὴν ἐπιστημονικότητα (Wissenschaftlichkeit) καθόλου. Ὅντας ἡ ἴδια ἐρώτηση γιὰ τὸ εἶναι τοῦ ὄντος, προσανατολίζεται πρὸς τὰ ἐρωτήματα ἐκεῖνα πού ἀποσκοποῦν νὰ καθορίσουν ἀναφορικὰ μετὰ διάφορες περιοχὲς τῆς ἀντικειμενικότητας (Gegenstandgebiete) ὡς τί θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὸ εἶναι τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Ἡ Φιλοσοφία ξεπερνᾷ τὰ θεματικὰ ὄρια τοῦ 'δεδομένου' (das thematisch Gegebene) θέτοντας τὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι. Εἶναι ἐρευνα ὑπερβατολογικὴ (transzendental). Εἶναι ἡ πηγὴ ὄλων τῶν ἀρχῶν (Prinzipien), πού θεμελιώνουν τὴν κάθε ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμη. Ἔτσι, δέν εἶναι δυνατόν τὶς δικές της ἀρχὲς νὰ τὶς ξαναπαίρνει ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες.

γ) Δέν μπορούμε νὰ στηριζόμαστε στὶς ἐκφάνσεις (Erscheinungen). Ἡ Φαινομενολογία ἤδη μετὰ τὸ ὄνομα της θέλει νὰ διαδηλώσει πὼς ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὶς ἐκφάνσεις. Τί εἶναι αὐτὸ πού χαρακτηρίζει ἕνα φαινόμενο (Phänomen) σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ἐκφάνση (Erscheinung); Οἱ Φυσικὲς ἐπιστῆμες ἀσχολοῦνται μετὰ τὶς ἐκφάνσεις: τὴν ταξινόμηση (Ordnung) καὶ τὴν νομοτελειακὴ τους συνάφεια. Κατὰ τὶς ἐπιστῆμες αὐτὲς ἡ φύση δείχνει τὸν ἑαυτὸ της μέσα σὲ ἐκφάνσεις. Αὐτὸ σημαίνει: γιὰ τὴν ἐπιστῆμη ὑπάρχει μόνο ἡ φύση, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται στὶς ἐκφάνσεις τῶν πραγμάτων (Dingerscheinungen). Ὅμως δέν ὑπάρχει μιὰ μόνο συνείδηση, πού 'ἐμφανίζεται' στὶς συνειδησιακὲς ἐκφάνσεις (Bewusstseinserscheinungen), ἀλλὰ, πίσω ἀπ' αὐτήν, ὑπάρχει ἡ συνείδηση πού στρέφεται πρὸς τὶς πρωταρχικὲς ἐκφάνσεις (primäre Erscheinungen), μιὰ συνείδηση πού παίρνει θέση, πού πλάθει καὶ μεταπλάθει τὸν ἑαυτὸ της. Ὁ διπλασιασμὸς αὐτὸς δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκη ἐνὸς νέου ὄρου. Εἶναι ὁ ὄρος ἀναστόχαση (Reflexion). Κάθε συνειδησιακὴ πράξις (Bewusstseins-handlung), κάθε συνειδησιακὸ βίωμα (Bewusstseins-erlebnis) συνδέεται μετὰ μιὰ ἀναστόχαση. Γιὰ φαινόμενα (Phänomenen) μπορούμε νὰ μιλάμε μόνον ὅταν πρόκειται γιὰ ἐκφάνσεις (Erscheinungen) στὶς ὁποῖες ἡ ἀναστόχαση συνυπάρχει μετὰ τὴν «ἐκφάνση».

2. Οί τρεῖς αὐτοὶ λόγοι κάνουν ἀδύνατη μιὰ ἀστηρή καὶ σαφῆ θεμελίωση τῆς Φιλοσοφίας κατὰ τὸ πρότυπο τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν. Πῶς ὅμως; Τὸ ἔργο φαίνεται νὰ εἶναι ἀπείρως δυσκολώτερο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ εἶχε νὰ ἐπιτελέσει ἡ Φυσικὴ ἐπιστήμη στὶς ἀρχές της. Ἐν πάσει περιπτώσει ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ ἐκθέσαμε συνάγεται τὸ ἀκόλουθο. Πεδίο τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση. Ἄν ἡ ἐπιστήμη ἐκείνη, ποὺ χρέος της ἔχει νὰ εἶναι στραμμένη πρὸς τὴ συνείδηση, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ μόνο νὰ παρενοχλεῖται ἀπὸ τὴ συνεξέταση φυσικῶν φαινομένων (Naturvorgänge) καὶ τὴν ἀνάμιξη ἐρμηνειῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης (naturwissenschaftliche Erklärungen), τότε θὰ πρέπει, πρὶν ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο, νὰ ἀποκαθαροῦν τὰ συνειδησιακὰ φαινόμενα ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχουν ἐρμηνεῖες τῶν ἐκφάνσεων τῶν πραγμάτων (dingliche Erscheinungsdeutungen). Τὴν κάθαρση αὐτὴ ὁ Husserl τὴν ἀποκαλεῖ ἀναγωγή (Reduktion). Τὸ συνειδησιακὸ φαινόμενο πρέπει νὰ ἀναχθεῖ στὴν καθαρότητά του. Αὐτὸ ποὺ μένει ὕστερα ἀπὸ ὅλες τὶς ἀναγωγές εἶναι ἡ οὐσία (Wesen), — οὐσία τοῦ φαινομένου καὶ τοῦ ρεύματος τῶν φαινομένων. Στὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τοῦ μόνο στὴ Φαινομενολογία καὶ μάλιστα μόνον ἀφοῦ ἔχουν συντελεσθεῖ πιά οἱ φαινομενολογικὲς ἀναγωγές εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιεῖ κανεῖς νόμιμα τὸν ὄρο «οὐσία». Πόσο δύσκολο εἶναι νὰ ἐκτελεστεῖ ἡ ἀναγωγή καὶ ποιά προφυλακτικὰ μέτρα πρέπει νὰ τηρηθοῦν φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐπαναληφθεῖ σὲ τέσσερα στάδια, γιὰ νὰ μπορέσουμε τελικὰ νὰ 'πιάσουμε' ἕνα συνειδησιακὸ φαινόμενο στὴν ἀπόλυτη καθαρότητά του.*

Ἡ ἀναγωγή δὲν σημαίνει παραίτηση τῆς συνείδησης ἀπὸ ὅλες τὶς σχέσεις της πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸ κόσμο. Ἄν στόχος τῆς Φιλοσοφίας εἶναι νὰ κάνει φανερὴ τὴ συνείδηση στὴν καθαρότητά της, τότε ἡ βασικὴ της ἀρχὴ (Grundthese) εἶναι ὅτι ἡ συνείδηση εἶναι πάντοτε συνείδηση τοῦ... (Bewusstsein von...), συνείδηση «γιὰ κάτι». Αὐτὸ τὸ «γιὰ κάτι» («wovon») δὲν μηδενίζεται, ἀπλῶς «μπαίνει», κατ' ἀρχὴν, «σὲ παρένθεση», ὥστε στὴ συνέχεια, νὰ μπορέσουν οἱ ἀναφορές (Hinweise) στὸ «γιὰ κάτι» νὰ ἐνταχθοῦν μέσα στὶς δυνατότητες τῆς συνειδησιακῆς δραστηριότητας («leistendes Bewusstsein»). Ὁ ἐρευνητὴς στὴν ἀρχὴ ἀποφεύγει νὰ πάρει ὁποιαδήποτε θέση. Ἡ ἀποχὴ αὐτὴ, ποὺ ὁ Husserl τὴν ὀνομάζει ἐποχὴ (Epoché), εἶναι ἔκφραση τῆς ἀσκητικῆς ἀστηρότητας ποὺ ἡ Φιλοσοφία πρέπει νὰ ἐπιβάλλει στὸν ἑαυτὸ της. Ὅτι, παρὰ τὴν ἀστηρότητα αὐτὴ, μπορεῖ καὶ φτάνει σὲ ἀνέλπιστα πλούσια ἀνθιση, τὸ ἀποδεικνύει ἡ ὑπαρξιακὴ Ὀντολογία (Existenzialontologie) — ὁ καρπὸς της.

3. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐκθέσουμε ἐδῶ πῶς οἱ τέσσερις καθαρσιακὲς διαδικασίες (Reinigungsprozesse) ἀποκαλύπτουν διαφορετικὰ

* Πρβλ. τὸ βιβλίο μου: Einführung in die Phänomenologie E. H's. (Εἰσαγωγή στὴ Φαινομενολογία τοῦ Ε.Η.) Tübingen 1959, κεφ. II.

στρώματα τῆς καθαρῆς συνείδησης. Τὸ κύριο ἔργο τους εἶναι νὰ κάνουν τὴ συνείδηση τόσο καθαρὰ ὁρατὴ, ὥστε νὰ εἶναι πιά δυνατὸ νὰ θεμελιωθεῖ ἐπάνω της ἡ Φιλοσοφία μὲ ἓνα τρόπο ἀκόμη αὐστηρότερο ἀπ' ὅτι εἶναι θεμελιωμένες οἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμες.

Ἡ καθαρὴ συνείδηση εἶναι μιὰ χωρὶς τελειωμό, ἀπροσδιόριστη ἀκολουθία ἀπὸ πράξεις ποὺ καλοῦνται «ἐνεργήματα» («Akte»). Ὡς τότε ἡ Φιλοσοφία εἶχε θεωρήσει, σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας της, τὴ συνείδηση ὡς «ὑπόσταση» («Substanz») ποὺ τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα της θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθοῦν. Ὁ Husserl εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ τὴν βλέπει ὡς ἀκολουθία πράξεων (Handlungsfolge), κι ὄχι ὡς οὐσία. Γιὰ νὰ μιλήσουμε παραστατικά: στὴ θέση μιᾶς Ἀνατομίας τῆς συνείδησης μπαίνει ἡ Φυσιολογία της, στὴ θέση μιᾶς Στατικῆς, ἡ Κινητικὴ. Αὐτὸ τὸ κινούμενο σύμπαν τῶν συνειδησιακῶν ἐνεργημάτων, ποὺ ἐξαπλώνεται ὡς τὸ ἄπειρο, ἔτσι ὥστε μὲ τὴν κάθε του διακύμανση νὰ ἀλλάζει ἡ κινητικότητα (Bewegtheit) του, καὶ ἀναδρομικὰ ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἐμπρὸς προκαθορίζοντας αὐτὸ ποὺ ἔρχεται, εἶναι γιὰ τὴ Φιλοσοφία ἓνα τόσο ἐξαισίο θέαμα, μιὰ τόσο σαγηνευτικὴ ἀνακάλυψη ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἡ βάση γιὰ μιὰ καινούργια, ἐνιαία προσανατολισμένη, ἀφετηρία τῆς Φιλοσοφίας. Ἡ πραγματεία αὐτὴ εἶναι ἡ ἴδια ἓνα ξεκίνημα. Ὁ Husserl δὲν ὑπείσέρχεται σὲ λεπτομέρειες, ὅπως κάνει στίς «Ideen» ποὺ ἀκολούθησαν ὕστερα ἀπὸ λίγο (1913). Ὅμως καὶ ἔτσι, ὡς παρουσίαση ὠρισμένων βασικῶν γραμμῶν, ἀποτελεῖ ἓνα μοναδικὸ σταθμὸ, κάτι ἀνάλογο μὲ τὸ Discours de la méthode τοῦ Descartes.

Ἡ πιὸ σημαντικὴ γραμμὴ ποὺ χαράζει εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν συνειδησιακῶν ἐνεργημάτων ὡς ἀποβλεπτικῶν (*intentional*). Τὸ ρεῦμα τῶν συνειδησιακῶν πράξεων οὔτε ἀπροσανατόλιστο εἶναι, οὔτε ἀνεξάρτητο ἀπὸ «κόμβους» (Knotenpunkte) καὶ λιγότερο ἢ περισσότερο σημαντικὰ κέντρα. Ἔχει τὴν ἐντελῶς μοναδική του μορφή, μὲ «μιὰ καθολικὴ ἀποβλεπτικὴ γραμμὴ, ποὺ εἶναι συγχρόνως καὶ ὁ δείκτης (Index) τῆς ἐνότητας ποὺ διαπερνάει τὰ πάντα» (σ. 313). Ἄς ἀναλογιστοῦμε τὴ σπουδαιότητα αὐτῆς τῆς διαπίστωσης. Κατὰ τὸν Kant ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς συνείδησης (στὴ συνθετικὴ ἐνότητα τῆς καθαρῆς πρόσληψης (reine Apperzeption) εἶναι τὸ «σκέπτομαι» («ich denke»): κατὰ τὸν Husserl, ἡ καθολικὴ ἀποβλεπτικὴ γραμμὴ. Ὅχι μόνο ἡ ἰδέα πὼς ἡ συνείδηση ἔχει ὑπόσταση (Substantialität des Bewusstseins) γίνεται περιττὴ ἀλλὰ καὶ ὁ ρόλος της ὡς φορέα ἐνὸς ὑποκειμένου μόνο κατ' ὄνομα πιά ὑφίσταται. Κερδήθηκε ἔτσι μιὰ περιοχὴ, ἓνα συνεχές (Kontinuum) χωρὶς ὅρια (ὅπως ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος γιὰ τὴ θεωρητικὴ θεμελίωση τῆς Φυσικῆς) ποὺ θὰ πρέπει νὰ τὸ «πιάσουμε» μὲ καθαρὲς ἐννοιες κίνησης (*Bewegungsbegriffen*). Ἡ ἐννοια τῆς οὐσίας καὶ ἡ ἐννοια τοῦ ὑποκειμένου δὲν εἶναι πιά τὰ κύρια διανοητικὰ ἐργαλεῖα. Θὰ πρέπει νὰ βροῦν τὴ θέση τους μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς a priori θεμελίωσης τῆς κύριας σχέσης ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ βασικὰ ἀποβλεπτικὰ ἐνεργή-

ματα. Ἀποβλεπτικότητα καὶ ἐνέργημα εἶναι σχεδὸν ἀξεχώριστα· ἡ ἀφελῆς ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀπόβλεψη (Intention), ὅτι τὴν ἀκολουθεῖ ἡ (συνειδησιακὴ) πράξις, δὲν στέκεται. Ἀπόβλεψη πρὶν ἀπὸ τὴν πράξις τῆς τέλεσης (Durchführungshandlung) εἶναι ἤδη μιὰ πράξις: παρουσίαση (Präsentation). Κάθε συνειδησιακὴ πράξις, ἐπειδὴ εἶναι ἀποβλεπτικὴ, ἔχει σχέση πρὸς κάποιο περιεχόμενο. Ἀφοῦ συντελεστοῦν τὰ βήματα τῆς ἀναγωγῆς (Reduktionsschritte), τότε οἱ πράξεις αὐτὲς δὲν εἶναι οἱ δικές μου, ἀλλὰ εἶναι πιά δυνατόν νὰ «συλληφθοῦν» καθαρὰ χωρὶς τὸν δείκτη (Index) τῆς ὑποκειμενικῆς τους ἀναφορᾶς (Zugehörigkeit).

Τὸ ζήτημα, τώρα, εἶναι νὰ ἀνακαλύψουμε μέσα στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ὑπερβατολογικῶ ἀπριορικοῦ, τοῦ ἀπὸ κάθε πραγματικὸ (dinglich) στοιχεῖο ἀποκαθαρμένου πεδίου, τὶς ἀπλούστατες συνειδησιακὲς πράξεις. Ἡ ἀπλότητα αὐτὴ δὲν εἶναι αἴτημα δευτερεύον. Σημαίνει ἐλευθερία ἀπὸ κάθε σύνθεση (Synthesis). Ξέχωρα ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ σύνθεση συνεπάγεται τὸ ἐνδεχόμενο νὰ θέσει σὲ κίνδυνο τὴν ἀπριορικὴ καθαρότητα, ἡ ἀπλότητα ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ δύο πράγματα. Πρῶτον, ἐγγυᾶται ὅτι ἔχουμε συλλάβει τὰ πιὸ θεμελιακὰ φαινόμενα· δεύτερον, αὐτὴ εἶναι πού μᾶς ἐγγυᾶται τὴν προφάνεια αὐτοῦ πού εἶναι ἀπὸ μόνο του «δοσμένο» (Evidenz der Selbstgebung). Τὸ ἀπλό-ἀπλούστατο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ θεμελιακὸ φαινόμενο (Grundphänomen). Ὅπου ὑπάρχει ἀκόμη ἡ δυνατότητα γιὰ ἓνα ἀναλυτικὸ ξεχώρισμα, ἐκεῖ σίγουρα δὲν πρόκειται γιὰ κάτι τέτοιο. Ἔτσι ὁ Ἀριστοτέλης ἀναζήτησε τὸ ἀπλῶς ἀπλοῦν καὶ τὸ ἔκανε κριτήριον τῆς ἀλήθειας. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἀνάλυση ἀποτελεῖ πάντοτε πρωταρχικὴ ὑποχρέωση. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν πρόκειται γιὰ καθαρὰ φαινόμενα· τὸν ἐνδιαφέρει κατὰ κύριον λόγον αὐτὸ πού ἔχει ἤδη γίνει γνωστὸ (das Gewußte), αὐτὸ πού ἔχει γίνει ἀντιληπτὸ μέσω μιᾶς παράστασης (das vorstellend Vernommene), — καὶ ὄχι ἡ πράξις τῆς γνώσης (die Handlung des Wissens, γινώσκειν). Εἶναι σαφές, ὅτι τὸ ἀπλό-λιτὸ (einfach-einfaltig) φαινόμενο εἶναι, ἐπίσης, eo ipso προφανές. Δὲν δείχνει τίποτ' ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ μένει ἀπρόσβλητο ἀπὸ τὸν κάθε εἶδους σκεπτικισμό. Ὁ Husserl ἴσως νὰ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν δόμηση ὀλόκληρης τῆς θεωρητικῆς Φυσικῆς ἐπάνω σὲ ἐντελῶς ἀπλὲς προφάνειες (Evidenzen) στὸ δεύτερο βιβλίον τῶν «Principia» τοῦ Descartes, καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιστήμης (Wissenschaftstheorie) τοῦ Fichte, πού τὴν ἀναφέρει ἐπαινετικά. Τὸ κριτήριον τῆς προφάνειας (das Evidenz-Kriterium) παρέμεινε γιὰ τὸν Husserl σ' ὅλη τὴν ζωὴν του ἓνα κριτήριον ἀυστηρότερον καὶ λιγότερον προβληματικὸ ἀπ' ὅ,τι ἐκεῖνο τοῦ «ἀληθοῦς».

Ἡ ἀπλή-λιτότατη πράξις τῆς συνείδησης εἶναι ἡ καθαρὴ «ἀποβλεπτικὴ» πράξις. Γιὰ τὸν Husserl ἡ πράξις αὐτὴ εἶναι ἓνα τόσο βασικὸ (elementar) «μέγεθος», ὅσο καὶ τὰ μεγέθη τῆς θεωρητικῆς φυσικῆς, αὐτὰ πού κρατᾶνε τὰ θεμέλιά της. Θὰ ἦταν ἐπιπόλαιον νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἀποβλεπτικότητα εἶναι

μία ιδιότητα τῶν συνειδησιακῶν πράξεων. Ἡ συνειδησιακὴ πράξις εἶναι ἀπόβλεψη (Intention). Εἶναι παραπλανητικὸ νὰ μιλάμε γιὰ σχέση (Beziehung), καὶ συγκεκριμένα γιὰ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀπόβλεψη (Intentio) καὶ σ' ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο αὐτὴ ἀποβλέπει (ihrem Wogauf). Εἶναι βέβαια ὀρθὸ ὅτι (φαινομενικά) ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα ἐμφανίζεται σὲ διαφορετικὲς ἀποβλέψεις, λ.χ. στὴν ἀντίληψη, στὴν ἀνάμνηση, στὴν προσδοκία, στὴ φαντασία, στὴν εἰκασία κ.ο.κ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ φαίνεται πὼς συνηγορεῖ γιὰ τὸ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος γιὰ δυὸ χωριστὰ στοιχεῖα: γιὰ μιὰ μεταβολὴ τῆς ἀπόβλεψης, ἐνῶ αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἐκείνη ἀποβλέπει (das Wogauf) παραμένει τὸ ἴδιο. Αὐτὸ ὅμως εἶναι μιὰ 'ἀπλοϊκὴ' αὐταπάτη. "Ἐνα γλύκισμα ποὺ τὸ βλέπουμε δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο γλύκισμα ὅπως κι αὐτὸ ποὺ τὸ θυμόμαστε, τὸ φανταζόμαστε ἢ τὸ λαχταροῦμε. Αἰσθάνεται κανεὶς τὸν πειρασμὸ νὰ σκεφθεῖ τὰ 100 τάληρα τοῦ Kant, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουμε ἀπλῶς παράσταση (Vorstellung). Δὲν εἶναι μόνο οἱ ἀποβλέψεις (Intentionen) ἄλλες, εἶναι καὶ τὰ ἀντικείμενα διαφορετικά. Στὸ θέμα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπανέλθουμε πρὸ κάτω, γιὰτι καὶ στὸν ἴδιο τὸν Husserl ἐπικρατεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ κάποια ἀσάφεια.

Σημαντικότερη εἶναι ἡ δεύτερη παρατήρηση. Ἡ καθαρὴ ἀποβλεπτικὴ ἐνότητα γίνεται φαινόμενο μόνον ὅταν πιά ἔχουν συντελεσθεῖ οἱ (φαινομενολογικὲς) ἀναγωγές — καὶ τότε εἶναι πιά ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε πραγματικὸ στοιχεῖο (Dinglichkeiten). Ἡ ἐποπτεία (Anschauung) ἐνὸς γλυκίσματος, ἢ παράστασή του (Vorstellung) ἢ ἡ ἐπιθυμία τοῦ γλυκίσματος εἶναι φαινόμενα (Erscheinungen) τῆς ἀπλῆς ζωῆς. Σὲ σχέση μὲ τὴν κατασκευαστικὴν (*konstruktiv*) τους συνάφεια ἀποτελοῦν ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρικῆς συνείδησης: κατὰ κανένα ὅμως τρόπο δὲν ἀποτελοῦν φαινόμενα μὲ τὴν ἐννοια ποὺ ἔχουμε ἐκθέσει. Τὰ καθαρὰ ἀποβλεπτικὰ (intentional) συνειδησιακὰ ἐνεργήματα ἔχουν τὴ σφραγίδα μιᾶς «κενῆς ἀναφορᾶς σὲ κάτι (leeres Wogauf): ἐποπτεία τοῦ. . ., παράσταση τοῦ. . ., ἐπιθυμία τοῦ. . . κλπ. Τὸ γνῶρισμα ὅτι προσδιορίζονται ἀπὸ τὸ καθαρὸ «τοῦ. . .» — αὐτὸ τὸ σημαντικώτατο χαρακτηριστικὸ σημάδι ὅλων τῶν καθαρῶν συνειδησιακῶν ἐνεργημάτων — πρέπει διαρκῶς νὰ τὸ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας. Μόνο μὲ τὴν καθαρὴ θέαση (Schauen) μποροῦμε νὰ τὸ προσπελάσουμε. Ἐτσι, μὲ τὴν καθαρὴ θέαση ὁ γεωμέτρης κοιτάζει αὐτὸ — τὸ ἀπλὸ — ποὺ μπορεῖ νὰ διαβάσει ἀπὸ τὰ σχήματά του, ὁ μαθηματικὸς τοὺς χαρακτῆρες τῆς σειρᾶς τῶν ἀριθμῶν, ὁ φυσικὸς τὴν συνεξάρτηση τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου καὶ τῆς μάζας. Ὁ Husserl ἐπικαλεῖται συχνά, — τόσο συχνά ὥστε νὰ προκαλεῖ ἐντύπωση, — τὶς ἀρχές (ἀφετηρίες) καὶ τὴ μέθοδο στὴ θεωρητικὴ θεμελίωση τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν. Ἡ καθαρὴ θέαση ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ 'συλλάβουμε' (erfassen) ἐπιμέρους, μεμονωμένες, καθαρὲς ἀποβλεπτικὲς (intentional) ἐνότητες. Ἡ ἐκδίπλωση τῶν σχέσεων τους (Zusammenhänge) — τόσο σημαντικὴ — ἀπαιτεῖ ἓνα δυναμικὸ κοίταγμα (Schauen), ποὺ ὁ Husserl τὸ καλεῖ ἐγκλεισμικὸ (immanent). Μὲ τὸ ἐγκλεισμικὸ κοίταγμα (immanentes Schauen) τὸ σχῆμα τῆς σχέσης ἀνά-

μεσα στὰ βασικά δομικά ὕλικά — θεωρούμενο στὴν καθαρότητά του — (οἱ κανόνες (Spielregeln) τῆς συνείδησης, σ. 300) παρουσιάζεται ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὡς τρόποι (modi) ὅπως: ἐποπτεία τοῦ. . ., παράσταση τοῦ. . ., φαντασία τοῦ. . .· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δείχνει τοὺς τρόπους (modi) μιᾶς ἀποβλεπτικῆς (intentional) ἐνότητας, ὅπως π.χ. τὴν ἐποπτεία τοῦ. . . στὶς διαφορετικὲς «στάσεις» («Einstellungen»). Ἀπ’ αὐτὸ καταλαβαίνουμε, ὅτι καὶ οἱ ἀπλούστατες ἀποβλεπτικὲς (intentional) ἐνότητες κλείνουν μέσα τους μιὰ ζωὴ, μποροῦν νὰ ὑποστοῦν ‘μετατοπίσεις’ πρὸς διαφορετικοὺς τρόπους (modi) χωρὶς νὰ χάσουν τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν ἐνότητά τους. Ἡ πρώτη δυνατότητα νὰ προχωρήσουμε πέρα ἀπὸ τὸ ἀπλὸ θεωρητικὸ σχεδιάσμα (Entwurf) ἔχει ἀνοιχτεῖ. Οἱ παραλλαγές (Variationen) στοὺς τρόπους (modi) μιᾶς καθαρῆς ἀποβλεπτικῆς (intentional) ἐνότητας ἀποτελοῦν αὐστηρὰ κλειστὴ ἐνότητα. Ὁ Husserl χρησιμοποιοῦ, πολὺ εὐστοχα, τὸν ἀριστοτελικὸ ὄρο εἶδος. Εἶδος εἶναι ἢ εἰκόνα ἐνὸς πλέγματος σχέσεων (Sachverhalt), μιὰ εἰκόνα ὅμως ποὺ κλείνει μέσα της — ὡς παραλλαγές — τὸν κανόνα (Regel) τῶν εἰκονιστικῶν σχηματισμῶν. Τὸ εἶδος (Eidos) ἐνὸς δέντρου δὲν εἶναι ἢ εἰκόνα (Bild) αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ δέντρου ποὺ ἔχω τούτη τὴ στιγμὴ μπροστά μου καὶ ποὺ μπορῶ νὰ τὸ φωτογραφίσω, ἀλλὰ ἢ εἰκόνα γιὰ τὸ πῶς μπορεῖ νὰ φαίνονται τὰ δένδρα σὲ διαφορετικὲς ‘στάσεις’ (Einstellungen) (ἀνάλογα μὲ τὸ ἐπὶ μέρους εἶδος (Art), τὸ γένος (Spezies), τὴν ἐποχὴ, τὸν τόπο κλπ.). Εἶδος (Eidos), ἐπομένως, εἶναι ἢ ἐνότητα δυνατοτήτων ποὺ συνανήκουν στὴ σφαῖρα (Umkreis) ἐνὸς καὶ μόνου φαινομένου (Phänomen). Ὁ Husserl θεωρεῖ ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα βήματα τῆς φιλοσοφίας νὰ ‘συλλαμβάνει’ τὸ εἶδος, καὶ νὰ καθορίζει τὶς «εἰδητικὲς παραλλαγές» («eidetische Variationen»)· πρὸς αὐτὸ ὀφείλει νὰ προσανατολίζεται κάθε φορὰ ἢ ἐρευνα. Τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι πιὸ δύσκολο ἀπ’ ὅσο φαίνεται. Εἶναι ἀπλὸ νὰ βρῶμε «εἰδητικὲς παραλλαγές» στὶς γνωστὲς περιοχὲς τῆς καθημερινότητος, π.χ. τὶς εἰδητικὲς παραλλαγές τῆς εἰκόνας τοῦ Σωκράτη. Ὅταν ὅμως πρόκειται νὰ διερευνηθοῦν ἄγνωστα πλάτη παραλλακτικῶν δυνατοτήτων (Variationsmöglichkeiten), τότε πρέπει νὰ ἐντοπιστοῦν τὰ συνδετικὰ σημεῖα ποῦ, κατὰ περίπτωσιν, ἐνώνουν τὸ ἓνα φαινόμενο μὲ τὸ ἄλλο. Αὐτὸ ποὺ μᾶς βοηθάει ἐδῶ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὰ φαινόμενα ἔχουν μιὰ φυσικὴ ροὴ ποὺ εἶναι δυνατό νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ τυχαία καὶ συμπτωματικὰ στοιχεῖα (Zufälligkeiten). «Παρατηρώντας στὴν ἐγκλεισμικὴ θέαση (immanentes Schauen) τὴ ροὴ τῶν φαινομένων, περνᾶμε ἀπὸ φαινόμενο σὲ φαινόμενο» (σ. 313).

Ποιὸ πράγμα παρατηροῦμε; Κάθε φαινόμενο εἶναι ξεχωριστὸ καὶ μόνο του. Τί λογῆς εἶναι αὐτὴ ἢ ροὴ (Vorgang), κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἓνα φαινόμενο ἀκολουθεῖ τὸ ἄλλο; Δὲν πρόκειται γιὰ τὸν συγκεκριμένον πραγματικὸ κόσμον, αὐτὸν ἀκριβῶς ποὺ θὰ πρέπει νὰ μπεῖ σὲ παρένθεση καὶ νὰ ‘ὑπαχθεῖ’ στὴν ‘ἐποχὴ’ (Epoché); Εὐκόλα φθάνουμε σ’ αὐτὴ τὴν παρανόησιν. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ προσθέσουμε ὅτι ἢ ἀπριωρικὴ-ὑπερβατολογικὴ θεμελίωσις δὲν εἶναι αὐτοσκοπὸς καὶ δὲν συντελεῖται σ’ ἓνα χῶρον στεγανό. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι

τις καθαρές συνειδησιακές πράξεις τις πραγματώνει 'προσανατολισμένη' (mit Hinblick auf) πρὸς τις ἐκφάνσεις (Erscheinungen) τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Αὐτὸ πὸν διατείνεται ὁ Husserl εἶναι ὅτι ἡ πραγματικὴ ροὴ τῶν φυσικῶν ἐκφάνσεων (Erscheinungen) γίνεται αἰσθητὴ (wird erfahren) ὡς ροὴ μόνο στὸ βαθμὸ καὶ στὰ συναπτικὰ σχήματα σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ἡ καθαρὴ δρῶσα συνείδηση συνδέει τὰ φαινόμενα (Phänomene) τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Ἡ διαπίστωση εἶναι δυσκολώτερη ἀπ' αὐτὸ πὸν δηλώνει ἡ διατύπωσή της. Στὴν πραγματικότητα δὲν βλέπουμε παρὰ μόνο αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο εἴμαστε κάθε φορὰ 'διατεθειμένοι' (eingestellt). Ἡ 'διάθεση' (Einstellung) (ἀπλοϊκὸς ὅρος γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ ἀπόβλεψη) ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα. Ἐκεῖνο, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν εἴμαστε 'διατεθειμένοι', δὲν τὸ βλέπουμε καθόλου. Μιὰ θεώρηση (Betrachtung) χωρὶς 'διάθεση' (einstellungslos), πὸν νὰ τὰ 'ἀγκαλιάζει' ὅλα, εἶναι ἀκατόρθωτη. Αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸ παρατηρήσουμε ὅταν πᾶμε νὰ περιγράψουμε κάτι πὸν ἔχουμε δεῖ. Ἡ περιγραφή ὄχι μόνο γίνεται ὑποκειμενικὴ ἀλλὰ δὲν εἶναι οὔτε καὶ στὸ ἐλάχιστο αὐστηρή. Ἀντίθετα, ἡ περιγραφή (Darstellung) τῶν — a priori μοναδικῶν — δυνατῶν συναπτικῶν τρόπων (Verbindungsweisen) κάνει τὰ συγκεκριμένα (sachlich konkreten), ἐπιστημονικὰ 'φαινόμενα' (Erscheinungen) τόσο εὐανάγνωστα, ὅσο κι ἓνα κείμενο γιὰ τὸν ἀναγνώστη πὸν γνωρίζει τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου καὶ ξέρει τοὺς δυνατοὺς τρόπους τοῦ συνδυασμοῦ τους. Ἡ καθαρὴ φαινομενολογία μᾶς ἐξοικειώνει μὲ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πὸν μᾶς ἔχουν γίνεῖ προσιτὰ μέσω τῶν συνειδησιακῶν πράξεων μὲ τοὺς δυνατοὺς τρόπους συνδυασμοῦ τῶν στοιχείων αὐτῶν. Ἔτσι ὁ συγκεκριμένος πραγματικὸς βίος (Lebenswelt) γίνεται εὐανάγνωστος. Ἄς τὸ ἔχουμε ὁμῶς καλὰ ὑπ' ὄψει: πρόκειται γιὰ a priori προσδιορισμοὺς πὸν ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν οὐσία τῶν συνειδησιακῶν πράξεων, κι ὄχι γιὰ ἱστορικῆς ὑφῆς σχετικότητες ἢ γιὰ συνήθειες, προκαταλήψεις κλπ. πὸν προέρχονται ἀπὸ τὶς κοσμοθεωριακὲς ἀντιλήψεις. Πρόκειται γιὰ ἀπόλυτες ἀναγκαιότητες οὐσίας (absolute Wesensnotwendigkeiten). Ὁ Husserl μάλιστα χρησιμοποιεῖ τὴν ἐκφραση «ἀπόλυτη γραμματικὴ» («absolute Grammatik»)· κι ἔχει δίκιο, ἂν σκεφτοῦμε τὰ στοιχεῖα μέσα στὰ ὁποῖα, καὶ τοὺς συντακτικοὺς τύπους (syntaktischen Formen) μὲ τοὺς ὁποῖους μποροῦμε «νὰ διαβάσουμε» τὸν κόσμο καὶ νὰ μιλήσουμε γι' αὐτόν. Ὁ ὅρος «ἀπόλυτη γραμματικὴ» εἶναι παραπλανητικὸς, ὅταν τὸν παίρνει ἡ Λογιστικὴ (Logistik) ἢ ἡ θεωρητικὴ Σημασιολογία (Semantik). Ἡ ἐγκλεισμικὴ θέα (immanente Schau) χρησιμοποιεῖ τὶς ἀπριορικὲς συνειδησιακὲς δραστηριότητες (Bewusstseinsleistungen), γιὰ νὰ μπορέσει ἔτσι, 'παρατηρώντας' (nachschauend) τὸ ρεῦμα τῶν φαινομένων, νὰ κάνει τὸν κόσμο «εὐανάγνωστο» («lesbar»).

Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ ἡ δύσκολη πρόταση (σ. 313): «Μόνον ὅταν ἡ ἐγκλεισμικὴ θέαση συντεθεῖ μὲ τὴν ἐμπειρία τῶν πραγμάτων (dingliche Erfahrung), (μόνο τότε) ἔρχεται σὲ συσχέτιση τὸ φαινόμενο πὸν ἔχουμε δεῖ (δηλ. αὐτὸ πὸν ἔχουμε δεῖ μέσα στὴν καθαρὴ θέαση) μὲ τὸ ἐμπει-

ρικό πράγμα». Ἡ συσχέτιση αὐτὴ εἶναι ἡ «δυνατότητα νὰ ἀναγνωστεῖ» («Lesbarkeit») τὸ «κείμενο τοῦ κόσμου» («Welttext»). Ἡ ἑπιπέδωσις τῆς (Herstellung) ἀντιστοιχεῖ πρὸς αὐτὸ πὸ ὃ Husserl ὀνομάζει συγκρότηση (Konstitution) σὲ κυριολεκτικὴ ἔννοια. Αὐτὸ πὸ πετυχαίνει ἡ συγκρότηση εἶναι νὰ ἑπιλαμβάνει ἐγκλειστικὰ (immanent) κάθε — ὑπερβατικὴ κατ' ἀρχὴν — ἀντικειμενικότητα. (Πρβλ. τὴν «Εἰσαγωγή» μου σ. 92 καὶ σ. 115 σχετικὰ μὲ τὴν «αὐθόρμητη προσληπτικότητα» («spontane Rezeptivität»).

Ἡ δομὴ τῆς νέας ἐπιστήμης δίνεται, φυσικὰ, σὲ γενικὲς μόνο γραμμές. Ὁδηγὸς εἶναι ἡ προσήλωσις στὸ ὅτι ἡ φαινομενολογικὴ θέασις (Schauen) δὲν εἶναι ἐμπειρία (Erfahrung) στὴν ἀπλοϊκὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ἀλλὰ ἐμπειρία πὸ στρέφεται πρὸς τὴν ἐμπειρία, πὸ κάνει δηλ. τοὺς κανόνες τῆς ἐμπειρίας ἀντικείμενο μιᾶς νέας, ὑπερβατολογικῆς ἐμπειρίας. Τέτοιοι ἐγκλειστικοί (immanent) ἀπριοριστικοὶ κανόνες ρυθμίζουν π.χ. τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οὐσίαι (Wesen) πὸ ἀνήκουν σ' ἓνα ὀρισμένο γένος (Gattung) συνδέονται μὲ ὀρισμένες ἄλλες, — ὅπως συνδέονται, ἢ συμβιβάζονται, μεταξύ τους ἢ φαντασία καὶ ἡ ἀντίληψη, ἡ ἔννοια καὶ ἡ ἐποπτεία κοκ. Τέτοιου εἴδους ἀναφορὲς εἶναι χαρακτηριστικὲς γιὰ τὶς διακλαδώσεις τῆς Φαινομενολογίας καὶ μαρτυροῦν τὸ εὖρος τῆς. Πέρα ἀπ' αὐτὸ δὲν πετυχαίνουν τίποτ' ἄλλο. Καὶ θὰ ἦταν μάλιστα λάθος νὰ θελήσουμε νὰ πιαστοῦμε δογματικὰ ἀπ' αὐτὲς καὶ νὰ δοῦμε σ' αὐτὲς κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀπλὲς ἐπικεφαλίδες γιὰ δυνατὲς ἔρευνες.

Ἡ περιγραφὴ τῶν ἐπὶ μέρους «μηχανισμῶν», πὸ ὃ Husserl μὲ μιὰ τεράστια προσπάθεια κατάφερε νὰ φέρει σὲ πέρας γιὰ ὅλες τὶς περιοχὲς δὲν ἐμπίπτει μέσα στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς πραγματείας. Ἐμᾶς ἐδῶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει παρὰ μόνο ἡ ἀκλόνητη ἀπριοριστικὴ θεμελίωσις τοῦ ὄντολογικοῦ προσδιορισμοῦ (Seinsbestimmung) τῶν συνειδησιακῶν ἐνεργημάτων — μὲσω αὐτῶν καὶ χάριν αὐτῶν τῶν ἰδίων, ἀναφορικὰ μὲ ὅλο τὸ εὖρος τῆς ἑπιπέδωσις τῆς ἑπιπέδωσις τῆς «ἀποδοτικότητας» τους (Leistungsbreite).

4. Σχετικὰ μὲ τὴν κοσμοθεωρικὴ φιλοσοφία (*Weltanschauungsphilosophie*) ἡ κατάστασις εἶναι διαφορετικὴ. Ἡ φιλοσοφία αὐτὴ ἐμφανίστηκε πάντοτε μὲ τὶς πιὸ μεγάλες ἀξιῶσεις γιὰ ἀπόλυτη ἐγκυρότητα, ποτὲ ὅμως στὴ διάρκειά τῶν ἱστορικῶν τῆς μεταλλαγῶν δὲν κατάφερε νὰ φτάσει σὲ μιὰ προφάνεια (Evidenz). Βλέποντας τὰ πράγματα σὲ μιὰ εὐρύτερη χρονικὴ προοπτικὴ, ἡ κοσμοθεωρικὴ φιλοσοφία εἶναι πολυσχιδέστερη ἀπὸ τὰ ὀρθολογικὰ θεμελιωμένα συστήματα. Ἄν κοιτάξει κανεὶς τὴν ἀνθρωπότητα στὸ σύνολό τῆς θὰ δεῖ πὸς οἱ προϋποθέσεις γιὰ συσχέτιση (Weltverhältnis), γιὰ ἐρμηνεία (Weltdeutung) καὶ γιὰ πλήρωσις τοῦ κόσμου (Welterfüllung) ἐλάχιστα εἶναι δυνατόν νὰ ὑπαχθοῦν σὲ μιὰ τάξι (Ordnung) θεμελιωμένη πάνω στὰ πράγματα. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ κοσμοθεωρία (Weltanschauung) ἔχει μιὰ ἀθροιστικὴ σχέση μὲ τὴ ζητούμενη ἀυστηρὴ θεμελίωσις τῆς Φιλοσοφίας. Μέσα σ' αὐ-

τὴν ἐκφράζεται ἡ στάση ποὺ παίρνει ἡ συνειδησιακὴ δραστηριότητα (Bewusstseinsaktivität) ἀπέναντι στὸ κάθε τι ποὺ τὴν συναντᾷ ἢ ποὺ αὐτὴ ἢ ἴδια συναντᾷ. Ὁ Husserl ἀντιλαμβάνεται βέβαια ὅτι ἡ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὅλο περιεχόμενο τῶν ἐπιστημῶν ποὺ στέκεται ἀπέναντι στὸ ὑποκείμενο (Individuum) ὡς νόμιμο αἴτημα τοῦ κοινοῦ πνεύματος (Geist). Ὡς πρὸς αὐτὸ ἡ κοσμοθεωρία (Weltanschauung) ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνολογικὲς (wissenschaftlich — technisch) ἀπόψεις μιᾶς ἐποχῆς καὶ μιᾶς κοινωνίας. Εἶναι εὐκόλο νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς τὴν γνώμη ὅτι ἡ κοσμοθεωρία ποὺ προχωράει πέρα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο σημεῖο στὸ ὁποῖο ἔχει φτάσει ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση εἶναι πιά γοητευτικὴ αὐθαιρεσία. Τὸ πράγμα ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἀπλό. Γιατί, τί θὰ πεῖ: κοσμοθεωρία; Ἕνας κόσμος δὲν εἶναι ποτὲ παρὼν γιὰ μᾶς στὴν ὁλότητά του, κι ἀκόμη λιγώτερο δὲν εἶναι ἄμεσα προσιτὸς σὲ μιὰ ἐποπτεία.

Τὶς πρῶτες ὠθήσεις ὁ Husserl τὶς παίρνει ἀπὸ τὶς ἐκτενεῖς πραγματεῖες τοῦ Dilthey. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς τὸν συγκίνησαν, γιατί ἤρθαν σὺν ἀντίδραση στὴν ἐπιστημονικὴ (μὲ τὴν ἔννοια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν), μηχανιστικὴ Ψυχολογία. Δεύτερον, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ὁ Dilthey στίς κοσμοθεωρίες (Weltanschauungen) βλέπει ὡς πηγὴ τῆς φιλοσοφίας μιὰ ἰδιότυπη ἐσωτερικὴ στάση, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες. Κατὰ τὸν Dilthey, τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς κοσμοθεωρίας εἶναι οἱ συγκεκριμένες ἐμπειρίες τῆς ζωῆς (*Lebenserfahrungen*) ποὺ τείνουν πρὸς μιὰ σύνθεση, πρὸς μιὰ συνολικὴ ἀνακεφαλαίωση τῶν διαφορῶν ἐπὶ μέρους «ἐμπειριῶν» ποὺ ἀποκτᾷ κανεὶς γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Οἱ ἐμπειρίες αὐτὲς προσδιορίζουν κάθε φορὰ τὴν ἀτομικὴ πορεία ζωῆς (*Lebenslauf*). Κατὰ τὴ συνένωση καὶ τὴν ὑπαγωγή τῆς πορείας ζωῆς τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων κάτω ἀπὸ ἕνιαῖο τύπο (*Vereinheitlichung*) προβάλλουν εἰκόνες ποὺ αὐτὴ τὴν ἀκαθόριστη ὡς πρὸς τὸν ὄντολογικὸ τῆς τρόπου (*Seinsart*) συνάφεια ποὺ λέγεται «κόσμος» τὴν κάνουν ὄρατὴ ὡς κοσμοεἶδωλο (*Weltbild*). Κοσμοεἶδωλα τοῦ εἴδους αὐτοῦ θέτουν στοὺς ἀνθρώπους τὸ αἴτημα τῶν ἰδεωδῶν ζωῆς (*Lebensideale*), τὰ ὁποῖα θὰ ἀναλάβουν ρόλο καθοδηγητικὸ.

Ἡ κοσμοθεωρία (*Weltanschauung*), ποὺ χωρὶς αὐτὴν κανεὶς ἄνθρωπος ὡς τώρα δὲν ἔχει ὑπάρξει, ἔχει συγχρόνως μιὰ παθητικὴ καὶ μιὰ ἐνεργητικὴ πλευρά. Μιὰ παθητικὴ, κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ἡ ἀπόκτηση ἐμπειρίας τῆς ζωῆς εἶναι μιὰ μοῖρα ποὺ ἔχει ἐπιβληθεῖ στὸν ἄνθρωπο καὶ ἡ πρόσληψη (*Rezeption*) δὲν ἀφήνει περιθώρια στὴν ἐλευθερία του. Ἡ ἐνεργητικὴ πλευρὰ εἶναι τὰ ἰδεώδη (*Ideale*) ποὺ ὁ ἄνθρωπος τείνει νὰ πραγματώσει μὲ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς του (*Lebensführung*). Τὸ κοσμοεἶδωλο ἐνώνει αὐτὰ τὰ δυὸ σημεῖα: πείρα ζωῆς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἰδεώδη ζωῆς ἀπὸ τὸ ἄλλο· εἶναι τὸ προῖόν τῶν ἀποβλέψεων (*Intentionen*), — ἐλεύθερο, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τοὺς ἐξαναγκασμοὺς ποὺ ἡ καθημερινὴ ζωὴ ἐπιβάλλει κατὰ τὴν πορεία τῆς στὸν καθένα. Τὴ συνάρτηση αὐτὴ ὁ Dilthey δὲν τὴ βλέπει· παραμένει στὴν

περιγραφή τῶν διαφόρων τύπων κοσμοθεωρίας χωρίς ὑπερβατολογικὴ διερεύνηση αὐτοῦ τούτου τοῦ φαινομένου ποὺ ὁ Husserl τὸ ὀροθετεῖ μὲ τὰ στοιχεῖα (Momente): κατανόηση τοῦ κόσμου (Weltverständnis), ἔρμηνεῖα τοῦ κόσμου (Weltdeutung) καὶ πλήρωση τοῦ κόσμου (Welterfüllung). Ἐμπειρία τῆς ζωῆς (Lebenserfahrung), κοσμοεἶδωλο, ἰδεώδη τῆς ζωῆς θεμελιώνονται πάνω στὴν κατανόηση, στὴν ἔρμηνεῖα καὶ στὴν πλήρωση. Ἔτσι ἡ κοσμοθεωρία (Weltanschauung) γίνεται κάτι σὰν στήριγμα ποὺ δίνει στὰ συνειδησιακὰ ἐνεργήματα τὴν αὐστηρὴ συνοχή, σὲ ἀντίθεση πρὸς μία 'ἀστάθεια' (Haltlosigkeit) ἀπέναντι στὴν ὁποία ἡ κατάσταση τῆς συνείδησης μέσα στὸν κόσμο κλείνει μέσα της ἔτσι κι ἀλλιῶς μεγάλους πειρασμούς. Ἡ κοσμοθεωρία (Weltanschauung) εἶναι ἡ αὐτοκατάφαση (Selbstbehauptung) τῆς συνείδησης — χωρίς αὐτὴν ὅλη ἡ ὑπερβατολογικὴ - ἀπριορικὴ πλαισίωσή της (Schematismus) θὰ ἔμενε χωρίς στήριγμα, χαλαρὴ, 'ξέσφιγγη', ἔρμαιο τῆς συμπτωματοκότητος, χωρίς τὴν ἀπολυτότητα (Absolutheit) τῆς ἀναγκαίας προφάνειας. Ἔτσι ἡ κοσμοθεωρία παίρνει μιὰ διπλὴ ἄποψη: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος θεμελιώνει τὴ δυνατότητα τῆς καθαρῆς ἀπριορικότητος (Apriorität) μέσα στὸ 'δοσμένο' κόσμο· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος θεμελιώνεται ἡ ἴδια διαμέσου τῆς σταθερῆς ὑπερβατολογικῆς-ἀντικειμενικῆς ἀπριορικότητος.*

Κι ἔτσι ὁ Husserl ξεπερνάει μὲ μεγάλη σιγουριὰ τὴ σχετικότητα τῶν ἀναλύσεων τοῦ Dilthey καὶ τοποθετεῖ, πρῶτος αὐτός, τὸ πρόβλημα στὴ σωστὴ θέση. Πόσο μεγάλες γίνονται οἱ δυσκολίες ἀπὸ τὴ στήριξη τῆς ὑπερβατολογικῆς ἀντικειμενικότητος τῶν συνειδησιακῶν ἐνεργημάτων πάνω σὲ μιὰν ἀναγκαιότητα οὐσίας (Wesensnotwendigkeit), ἔτσι ὥστε κατὰ τὴ στήριξη αὐτὴ τὰ ἀτομικὰ-ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα (Momente) νὰ μένουν σὲ δευτέρη μοῖρα, ὡς παράγωγα — προβλήματα γιὰ τὰ ὁποία ὀλόκληρη ἡ σύγχρονη φιλοσοφία δὲν διέθετε ὡς τότε ἐργαλεῖα — φαίνεται ἀνάμεσα στὰ ἄλλα κι ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Husserl ἀφιέρωσε στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ὅλη τὴν προσοχή του ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Διεξοδικότερα τὰ διαπραγματεύεται στὸ «Krisis», ὅπου τὰ τελευταῖα συμπληρώματα ἔχουν καὶ τὴν πιὸ μεγάλη ἔνταση. Καταδειχνεῖται ἐκεῖ, πόσο πολὺ ἀπλούστερο εἶναι νὰ διαπιστώσει κανεὶς τὶς ἀπριορικῆς-ὑπερβατολογικῆς προϋποθέσεις παρακολουθώντας τὴν πραγματικὴ πορεία τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, παρὰ νὰ τὸ παρακολουθήσει αὐτὸ στὰ συνειδησιακὰ ἐνεργήματα καθόλου. Κατὰ τρόπο μεγαλειώδη πετυχαίνει ὁ Husserl νὰ ρίξει φῶς στὸν «βιόκοσμο» — στὴν ἐλεύθερη σύνδεσή του ποὺ εἶναι θεμέλιο (Grund) καὶ θεμελίωση (Begründung) μαζί, ποὺ εἶναι ἐλεύθερη δημιουργία τῆς συνείδησης καὶ συνάμα προϊόν μιᾶς

* Πρβλ. ἰδίως: «Κρίση [τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπιστημῶν. . .]» (Hua VI) 3ο μέρος Α. σ. 144. «ἡ θεμελιακὴ ἄποψη πῶς τὸ καθολικὸ ἀπρίορι τῆς ἀντικειμενικῆς-λογικῆς βαθμίδας εἶναι θεμελιωμένο σ' ἓνα καθολικὸ ἀπρίορι ποὺ προηγεῖται: στὸ ἀπρίορι τοῦ καθαροῦ βιόκοσμου (Lebenswelt)».

ανάγκης, μέσα στην οποία έχουν — στο στάδιο του γίνεσθαι — τις υπε-
υποκειμενικές (transsubjektiv) τους ρίζες ή ήθικότητα, ή ανθρώπινη οργά-
νωση, θρησκεία, τέχνη και ή καθαρή αποβλεπτικότητα (Intentionalität)
του πνεύματος και που μόνον έτσι γίνονται κατάλληλες να συγκροτήσουν
μια ανθρωπότητα (Menschheit) επάνω στο έδαφος καθαρών προφανειών.
Κοσμοθεωρία είναι μια έκφραση για την αναμέτρηση (Auseinandersetzung)
μ' αυτό που βρίσκεται πάνω από τον άνθρωπο. Μ' αυτή την αδιάκοπη ανα-
μέτρηση δημιουργείται ο χώρος για τις υπερβασιακές (transzendierenden)
δραστηριότητες της συνείδησης. (Πρβλ. «Krisis...» § 35 σ. 182). Κατά
τον Husserl ή αναμέτρηση συντελείται ως κατανόηση (Weltverständnis),
ως έρμηνεία (Weltdeutung) και ως πλήρωση του κόσμου (Welterfüllung),
κι αυτό σημαίνει πως ή αύστηρότητα της θεμελίωσης είναι δεμένη με την
αύστηρότητα των προσταγμάτων (Imperative) που διέπουν — ως προϋποθέ-
σεις της — την ανθρώπινη ύπαρξη. Η κριτική της συνειδησιακής δραστη-
ριότητας και ή κριτική της κοσμοθεωρίας αλληλοσυμπληρώνονται. Η
«αύστηρότητα» της Φιλοσοφίας εξασφαλίζεται από δυο πλευρές: και από
την πλευρά της αύστηρης συγκροτητικότητας (Konstituiertheit) του βιόκο-
σμου, και από την πλευρά της αύστηρότητας της θεμελίωσης, που απαιτείται
από την αναμέτρηση. Ένδεικτικό για την αύστηρότητα με την οποία συμ-
βαίνει αυτό, έτσι όπως εκτίθεται από τον Husserl, είναι ή ολοκληρωτική
απόκλιση από τον Dilthey. Ρόλο δέν παίζει ή πολλαπλότητα του περιεχο-
μένου, — που οδηγεί σε μια τυπολογία των κοσμοθεωριών — αλλά ή δομή
της, κάτω από τον όρο συγκρότηση (Konstitution). Πίσω από τον άσαφή
όρο «κοσμοθεωρία» κρύβεται επίσης μια θεμελίωση (Grundlegung) που
δέν είναι σχεδίασμα (Entwurf) υποκειμενικό αλλά συγκρότηση υπερβατολο-
γικά επιβεβλημένη.

Το σχεδίασμα αυτό αφορά τή σύνδεση της Φαινομενολογίας της υπερβατολο-
γικής υποκειμενικότητας με την κατευθυντηριακή υπερβατολογική αναγκαιό-
τητα που ξεπερνάει κάθε υποκειμενικότητα. Σε πολλές επί μέρους αναφορές
ξεπροβάλλει το υπερβατολογικά φαινομενολογικό πρόβλημα της ιστορικό-
τητας, — δυστυχώς μόνο σε επί μέρους παρατηρήσεις, που όμως είναι πολύ
σημαντικές. Παρά το πλήθος της βιβλιογραφίας για τον Husserl οί τελευταίες
αυτές ήρωϊκές προσπάθειες του μεγάλου του έργου ούτε προσέχτηκαν ούτε
έρμηνεύτηκαν.

Είναι πάντως σημαντικό ότι ο Husserl στο τέλος μιας ζωής γεμάτης από
προβληματισμό, στις τελευταίες σημειώσεις του στο «Krisis», ξαναγυρίζει
στά έρωτήματα που είχε για πρώτη φορά διατυπώσει πριν 25 χρόνια. Μια
από τις τελευταίες σημειώσεις λέει: «Φιλοσοφία ως επιστήμη, ως σοβαρή,
αύστηρή, και μάλιστα αποδεικτικά αύστηρή επιστήμη: το όνειρο τέλειωσε»
(«Krisis» 508, γραμμένο το 1935). Η έκούσια αυτή παραίτηση (Resignation)
του Husserl δείχνει με τρόπο μοναδικό τή μεγαλειώδη άφοσίωση του στην

υπόθεση τῆς Φιλοσοφίας· ἡ ἐκούσια ὁμῶς αὐτὴ παραίτηση εἶναι ἀθεμελίω-
τη. Τὸ ὄνειρο δὲν τέλειωσε, ὁ μίτος τῆς Ἀριάδνης μόνο ξέφυγε ἀπὸ τὰ χέ-
ρια τοῦ Husserl, μέσα στὸ ἀπέραντο πλῆθος τῶν ὀλοένα νέων ἀναζητήσεων.
Ἕνας παραπάνω λόγος ποὺ κάνει ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη νὰ ἔχουμε διαρκῶς
τὶς «πρῶτες ἀρχές», ἔτσι ὅπως τὶς συνέλαβε ὁ Husserl στὸ ξεκίνημά του,
ὡς ὀδηγητικὸ νῆμα γιὰ τὴν ἐρμηνεία ὀλοκλήρου τοῦ ἔργου του.

Μετάφραση: Ν. Μ. Σκουτερόπουλος